

Sarvinoz OMONOVA,
Qarshi davlat universiteti t.f.f.d.(Phd)
E-mail: s_omonova@mail.ru
Tel: 90 544 02 34

Qarshi davlat universiteti Tarix fanlari doktori, professor G.E.Mo'minova taqrizi asosida

XX ASRNING 50 – 80 YILLARIDA O‘ZBEKISTONDA XOTIN – QIZLAR SPORTI BO‘YICHA KADRLAR TAYYORLASH JARAYONI

Annotatsiya

Ko‘p yillik sport mashg‘ulotlari jarayonining davomiyligi va erishilgan yutuqlar ko‘plab omillarga bog‘liq bo‘lib, ular orasida mahoratning turli jihatlarini shakllantirish qonuniyatlari, asosiy funksional tizimlarda moslashish mexanizmlarini shakllantirish, sportchilarning individual va jinsiy xususiyatlari, shuningdek, vositalar va usullarning tarkibini hisobga olgan holda mashg‘ulotning mazmuni, eng asosiysi esa o‘z kasbining egasi sportchi kadrlar yetakchi o‘rinni egallaydi. O‘zbekistonda xotin – qizlar sporti bo‘yicha kadrlar tayyorlash jarayoniga bir necha yillar oldin ham alohida e‘tibor berilgan. Xususan ushbu maqolada XX asrning 50 – 80 yillarida o‘zbekistonda xotin – qizlar sporti bo‘yicha kadrlar tayyorlash jarayoni yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: Islohotlar, sport, sportchilar, xotin – qizlar sporti, sport musobaqalari, mahorat, qobiliyat, kadrlar siyosati.

ПРОЦЕСС ПОДГОТОВКИ КАДРОВ ПО ЖЕНСКОМУ СПОРТУ В УЗБЕКИСТАНЕ В 50 – 80 ГОДЫ XX ВЕКА

Аннотация

Длительность процесса многолетней спортивной подготовки и достигнутые успехи зависят от многих факторов, среди которых ведущее место занимают закономерности формирования различных аспектов мастерства, формирования механизмов адаптации в основных функциональных системах, индивидуальных и половых особенностей спортсменов, а также содержания обучения с учетом состава средств и методов, а главное – спортивных кадров, являющихся носителями своей профессии. Процессу подготовки кадров по женскому спорту в Узбекистане уделялось особое внимание еще несколько лет назад. В частности, в данной статье освещен процесс подготовки кадров по женскому спорту в Узбекистане в 50-80 годы XX века.

Ключевые слова: Реформы, спорт, спортсмены, женский спорт, спортивные соревнования, мастерство, способности, кадровая политика.

THE PROCESS OF TRAINING WOMEN'S SPORTS PERSONNEL IN UZBEKISTAN IN THE 50 – 80 YEARS OF THE XX CENTURY

Annotation

The duration of the multi-year sports training process and the achievements depend on many factors, among which the laws of the formation of various aspects of skill, the formation of adaptation mechanisms in basic functional systems, the content of training, taking into account the individual and sexual characteristics of athletes, as well as the composition of tools and methods, the main Special attention was paid to the process of training women's sports personnel in Uzbekistan even a few years ago. In particular, this article covers the process of training women's sports personnel in Uzbekistan in the 50 – 80s of the 20th century.

Key words: Reforms, sports, athletes, women's sports, sports competitions, skills, abilities, personnel policy.

Kirish. O‘zbekistonning sport sohasidagi yutuqlari yildan-yilga o‘shib bormoqda, hattoki O‘rta Osiyo mamlakatlari orasida sport sohasida eng yaxshi davlati deb e‘tirof etilmoqda. Buni O‘zbekiston vakillarining eng nufuzli xalqaro turnirlar, jahon chempionatlari, Olimpiya va Osiyo o‘yinlaridagi g‘alabalari va o‘zbek sportchilarining yuksak salohiyatini namoyish etuvchi ko‘plab oltin, kumush va bronza medallari tasdiqlaydi.

Turli musobaqalarning borishini kuzatib ekanmiz, respublikamizda iqtidorli, iqtidorli sportchilar yil sayin ko‘payayotganligiga guvoh bo‘lamiz. Ular nafaqat poytaxt, balki mamlakatning eng chekka mintaqalaridan ham mavjud. Hozirgi xalqaro musobaqalarda ishtirok etayotgan boshqa davlatlardan kelgan murabbiylar o‘zbek sportchilarining mahorati yildan-yilga ortib borayotganini tasdiqlamoqda. Ammo eng muhimi, dunyoning boshqa ko‘plab mamlakatlaridan farqli o‘laroq, bu sohada rivojlanishning asosi O‘zbekiston rahbariyatining ayollar sportini rivojlantirishga hissa qo‘shayotgan ulkan qo‘llab-quvvatlashiga asoslanadi. Davlatimizning ayollar salomatligiga bo‘lgan g‘amxo‘rligining ajralmas qismi ularni jismoniy tarbiya va sportga jalb qilishdir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O‘zbekistonda xotin-qizlar o‘rtasida sportni ommalashtirish va rivojlantirishda oliy ta‘lim muassasalari hal qiluvchi bo‘g‘inlardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, oliy ta‘lim muassasalarida xotin-qiz murabbiylarni tayyorlash, talaba qizlar uchun turli sport to‘garaklarini tashkil etish va ularni musobaqalarga tayyorlash bo‘yicha doimiy ravishda belgilangan reja asosida chora-tadbirlar olib borildi.

O‘zbekistonda sport sohasi kadrlarini tayyorlash jarayoni o‘tgan asrning 30 – yillaridan boshlanib, sovet davrida ushbu masalaga muayyan darajada e‘tibor berildi. Bu davrda Toshkent shahar xalq ta‘limi bo‘limi qoshida bolalar sport maktabi tashkil etilib, unda gimnastika bo‘limi tashkil etildi. Shuningdek, 1935 yilda jismoniy madaniyat texnikumi ham ochildi[1].

1946-1960 yillar respublika basketbol o‘yining rivojlanishida muhim bosqich bo‘ldi. O‘zbekiston Kompartiyasining 1949 yil martda bo‘lib o‘tgan X s‘yezd qarorida bunday deyilgan edi: “Yoshlarni jismoniy tarbiyalash ishini yanada rivojlantirishga katta e‘tibor berilishi kerak. Partiya, sovet kasaba uyushmasi va komsomol tashkilotlari ularni fizkultura tashkilotlarining ishini yaxshilashlari, ularni moddiy- texnika bazasini mustaxkamlashlari, keng xalq ommasiga fizkultura harakatiga jalb qilishlari lozim”, - deb yozilgan.

O‘zbekiston IX spartakiadasi 5412 fizkultura kollektivlari ishtirokida 188 shahar va rayonda hamda 10 oblastda spartakiada musobaqalari bo‘lib o‘tdi. Bu musobaqalarda 500 ming yigit va qizlar qatnashdi. O‘zbekiston IX spartakiadasiga tayyorgarlik davrida yangidan 100 fizkultura kollektivlari tashkil etildi. Sportchilarning soni esa 40 ming kishiga ko‘paydi. O‘zbekiston sportchilaridan 11 sportchi sport masteri normasini bajardi, 105 kishi birinchi, 780 kishi 3839 kishi uchunchi razryadli bo‘ldilar. O‘zbekiston IX spartakiadasi finalida 9 oblastdan, Qoraqalpog‘iston ASSR shahridan 1700 sportchi va 360 sudya qatnashadi.

1954 yilda bo'lgan O'zbekiston VIII spartakiadasiga 1515 sportchi qatnashgan edi. O'shanda birinchi o'rinni Toshkent shahri, ikkinchi o'rinni Farg'ona oblasti, uchinchi o'rinni Samarqand oblasti olgan edi.

Respublikada bitta xizmat ko'rsatgan sport masteri, 54 sport masteri, Butunittifoq kategoriyasidagi 15 sudya bor edi. Shu yil Moskvada bo'ladigan SSSR xalqlari spartakiadasiga O'zbekiston sportchilari kollektividan birinchi razryadli va Sport masterlaridan 400 kishi qatnashadi[2].

250 mingga yaqin pedagog, trener, instruktor va metodistlar turli yoshdagi kishilarni jismoniy tarbiya bilan shug'ullanishga jalb etishda yaqindan yordam berdilar. 23 ga yaqin jismoniy tarbiya oliy o'quv yurti, pedagogika institutlaridagi 76 ta jismoniy tarbiya fakulteti, o'ttizga yaqin jismoniy tarbiya texnikumlari, yigirmaga yaqin trenerlar maktablari mutaxassis tayyorladi. Bu raqamlar har yili o'zgaryapti, chunki jismoniy tarbiya xodimlariga bo'lgan talab kundan-kunga oshib bormoqda. Zero, Kommunistik partiya fizkultura harakatiga haqiqiy umumxalq xarakteri baxsh etish vazifasini qo'ydi va bu vazifa muvaffaqiyatli amalga oshdi[3].

Tahlil va natijalar. 1955-1956 yillarda SSR xalqlari birinchi spartakiadasiga tayyorgarlik munosabati bilan jismoniy madaniyat sport taraqqiyotiga alohida e'tibor berildi. O'zbekiston KMP va Ministrlar Sovetining qarori bilan respublika spartakiadasini o'tkazish va SSR xalqlar birinchi spartakiadasiga tayyorgarlik ko'rish yuzasidan tashkiliy komitet tasdiqlandi, fizkultura ommaviyligini rivojlantirish va O'zbekiston sportchilarining mahoratini oshirish tadbirlari belgilab berildi. O'zbekiston Kompartiyasi XIII s'yezdi ham (1956 yil yanvar) yana shu vazifaga e'tibor berdi. "Mehnatkashlarning jismoniy tarbiyalash ancha yaxshilansin, 1956 yilgi SSR xalqlari spartakiadasiga respublika sportchilarining yuksak darajada tayyorgarlik ko'rishini ta'minlansin", deb ko'rsatilgan edi s'yezd qarorida.

O'zbekiston SSR Ministrlar Sovet birgina 1953 yilning o'zida ikki marta (30 martda va 31 avgustda) fizkultura va sport ishlarini yaxshilashga qaratilgan qaror qabul qildi. Bu qarorlarda kadrlarni qayta tayyorlash, sport asbob-anjomlarini ishlab chiqarish, sport inshootlari qurish va ularni jihozlash kabi qator masalalar aniqlashtirib berilgan edi. "O'zbekiston fizkulturchisi" va "Fizkulturnik O'zbekiston" gazetalarini uzoq tanaffusdan keyin 1953 yildan boshlab yana chiqa boshladi. 1954 yilda mamlakatda eng yirik "Paxtakor" stadionini qurishga kirishildi va 1956 yili SSR xalqlari birinchi spartakiadasini ochilishi arafasida foydalanishga topshirildi. 1945 yilda respublika spartakiadalarini o'tkazish an'anasi yana tiklandi, 1948 yildan boshlab bu spartakiadalar muntazam o'tkaziladigan bo'lib qoldi[4].

"Aholini jismoniy tarbiyalash sohasida, - deb yozilganda O'zbekiston Kompartiyasi Markaziy Komitetining hisobot dokladi rezomosisiyasida, mehnatkashlarni, shuningdek o'quvchi yoshlarni fizkultura va sport ishiga kengroq jalb qilish vazifasi hal etilsin, sport tashkilotlarining moddiy bazasi mustaxkamlansin, jismoniy tarbiya bo'yicha kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash kuchaytirilsin".

Jismoniy tarbiya harakatini yuksaltirish manfaatlari yosh avlodni jismoniy tarbiyalashni ilmiy va metodik jihatdan to'g'ri tashkil qilish zaruriyati O'zbekiston sportchilarining mahoratini o'stirishni ta'minlash yuqori malakali kadrlar tayyorlash masalasini kun tartibiga ko'ndalang qo'ydi. Bu vazifani bitta Jismoniy tarbiya texnikumi imkoniyati bilan hal qilib bo'lmadi.

1951 yilda Samarqand jismoniy tarbiya pedagogika bilim yurti ochildi. U hozir ham samarali ishlab turibdi. Ayni paytda esa oliy ma'lumotli kadrlarga bo'lgan talab yoki ehtiyoj qoniqarsiz ahvolda edi. 1949 yilda respublikada oliy fizkultura ma'lumotiga ega bo'lgan 96 mutaxassis bor edi, xolos. Respublika hukumatining maxsus qarori bilan 1949 yilda Toshkent davlat pedagogika institutida jismoniy tarbiya bo'limi ochildi. U 1952 yilda mustaqil fakultetga aylantirildi. Shuningdek, 1954 yilda Farg'ona pedagogika institutida, 1956 yilda Nukus pedagogika institutida ham xuddi shunday fakultetlar ochildi. Hozirgi kunda Nukus davlat universiteti o'lkamizda kadrlar tayyorlashda xizmati alohida tahsinga sazovor. Ayniqsa 1955 yilda Respublikada O'zbekiston jismoniy tarbiya davlat institutining ochilishi muhim voqea bo'ldi. Bu oliy yurti jismoniy tarbiya va sport turlari bo'yicha yuqori malakali o'qituvchilar va trenerlar tayyorlashning makoni bo'lib qoldi.

Xuddi shunday jismoniy tarbiya fakultetlari 1958 yili Andijon, keyinchalik Buxoro (1964), Qarshi (1966), Termiz (1966), Namangan (1966), Qo'qon (1966), Samarqand (1967), Jizzax (1976), Sirdaryo (1979), Urganch (1990), Angren pedagogika institutlarida tashkil etildi. O'zbekiston yildan - yilga fizkultura jamoalari soni ortib, fizkultura xarakati keng quloqch yoyaverdi. Sobiq SSSR Xalqlarining 1-spartakiadasiga tayyorgarlik ko'rish respublikada fizkultura harakatining kengayishiga zo'r turtki bo'ldi[5].

1965 yil sport yetti yilligining ham yakunlovchisi bo'ldi. O'zbekiston fizkultura tashkilotlari partiya tashkilotlarining kundalik rahbarligida, kasaba uyushmalari va komsomolning faol ishtirokida o'z majburiyatlarini muddatidan oldin bajarilganliklari to'g'risida Vatanga raport berdilar. Yetti yillik mobaynida fizkulturchilar soni 1 milliondan oshdi va korxonalar, qurishlar, kolxozlar, savxozlar va o'quv yurtlarida 7670 fizkultura jamoaga birlashgan 1 million 650 mingdan ziyod kishini tashkil qildi. Kasaba uyushmalarining sport jamiyatlarida shug'ullanuvchilar soni 172 ming kishiga, "Paxtakor" qishloq jamiyatida esa 183 ming kishiga ko'paydi. Fizkultura va sport bilan shug'ullanuvchi xotin - qizlar 500 ming ko'p demakdir. Yetti yillik mobaynida respublikada 1624,1 ming nishondor, 747 ming razryadchi sportchi tayyorlashdi.

Muhokama. Ommaviy fizkultura ishi aholi orasida keng rivojlandi, turistik sayrlar, salomatlik guruhlari, baliqchilik va ovchilik sport turlarida qatnashuvchi yoshlar soni ancha oshdi. 825 mingdan ziyod ishchi, xizmatchi va o'quvchi yoshlar ish va o'qish joylarida ishlab chiqarish gigiena gimnastikasiga jalb qilingan. Shu yillar mobaynida sport klublari, o'smirlar va yoshlar sport maktablari, qishloq yoshlari, sport maktabi, respublika maktab- internati tashkil qilindi va hozir ham bu maktab samarali ishlab turibdi. 78 ta bolalar sport maktabida 25,3 ming bola shug'ullanmoqda. Holbuki 1959 yili 24 maktabda 7,3 ming bola shug'ullangan edi.

Respublika sportchilarning mahoratini oshirish bo'yicha katta ishlar qilindi. 1959-1965 yillarda 12550 birinchi razryadli sportchi va 748 sport ustasi tayyorlandi. O'zbekiston sportchilari 3 ta jahon, 33 ta butunittifoq va 157 ta respublika rekordlarini o'rnatdilar. Mamlakat, yevropa, jahon va olimpiada musobaqalarida 46 oltin, 93 kumush va bronza medali olishga muvoffaq bo'ldilar. Malakali sportchilarni yetishtirganliklari uchun 77 trenerga "SSSRda xizmat ko'rsatgan trener" va "O'zbekitonda xizmat ko'rsatgan trener" unvonlari berildi. Fizkultura va sport ishlariga rahbarlik qilishda jamoatchilik usuli keng qo'llana boshladi[6].

Sportchilar boshqa kasb egalari bilan nimasi bilan farqlanadi? Albatta, maqsad sari intilishlari, tinim bilmas mehnatlari, iroda va yana irodalari bilan. Mamatkulova Tatyana Abdurahmonovnani ham ana shu kuch sport sari yetakladi. Va u o'z oldiga qo'ygan barcha niyatlariga yetishdi. 1963 yil Toshkent shahrida tug'ilgan Tatyana M.Ulug'bek nomidagi Farg'ona Davlat Pedagogika institutini jismoniy tarbiya o'qituvchisi mutaxassisligi bilan 1986 yil tamomladi. Mehnat faoliyatini esa 1980 yil murabbiy-uslubchi, DOSAAF respublika sport- texnika klubida murabbiy sifatida boshladi.

1982-1985 yillar «Mexnat» ko'ngilli sport jamiyatining Olimpiya zaxiralari bolalar va o'smirlar sport maktabida baydarka va kanoeda eshkak eshish bo'yicha murabbiy-o'qituvchilik qildi. Shu orada T.Mamatkulova baydarkada eshkak eshish bo'yicha sport ustasi nomzodligini qo'lga kiritadi. 1987-1993 yillar O'zbekiston Kasaba uyushmalari Federatsiyasi Jismoniy tarbiya va sport jamiyatining Marka- ziy Kengashi eshkak eshishga ixtisoslashtirilgan Olimpiya zaxiralari bolalar va o'smirlar sport maktabida murabbiy-o'qituvchi lavozimida faoliyat olib bordi[7].

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, xotin – qizlar sporti yurtimiz tarixida alohida e'tibor berilgan muhim sohalardan desak mubolag'a bo'lmaydi. Xususan, sportchi ayollarning mahoratini yanada oshirish va kadrlar tayyorlashga bo'layotgan e'tibor diqqatga sazovor.

O'zbekiston davlatining chora-tadbirlari tufayli mustaqillik yillarida ayollar va bolalar bilan kasallanish sezilarli darajada kamaydi, onalar va bolalar o'limi uch baravar kamaydi, ayollarning o'rtacha umr ko'rish davomiyligi 67 yoshdan 75 yoshgacha oshdi[8]. Umuman olganda, sport va jismoniy tarbiya yosh ayollar avlodining to'liq yangilangan ta'lim va tarbiya tizimining ajralmas va muhim qismiga aylandi. Umuman olganda, sport an'analari, kasbiy bilim va ko'nikmalar mustahkamlanishi asosida ta'lim muassasalarining ko'paytirilishi, sport sohasining davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanishi yurtimizda ushbu sohani keng rivojlanishiga zamin yaratgan.

ADABIYOTLAR

1. Ўзбекистонда гимнастиканинг ривожланиш тарихи. – Т., 2002. – Б.13-15.
2. 1956 й 10.06 №135 Қизил Ўзбекистон газетаси
3. Балакин С, Назарянц. Ўзбекистонда спорт– Т.: “Ўзбекистон” нашриёти, 1978.й. 4 бет
4. Хўжаев Ф., Ходжаева С. Жисмоний тарбия тарихи. – Т.: “O'zkitobsavdonashriyoti”, 2021. 190 бет
5. Хўжаев Ф., Ходжаева С. Жисмоний тарбия тарихи. – Т.: “O'zkitobsavdonashriyoti”, 2021. 190 бет
6. Хўжаев Ф., Ходжаева С. Жисмоний тарбия тарихи. – Т.: “O'zkitobsavdonashriyoti”, 2021. 211-бет.
7. Каримова М., Айюл яратган дунё (Ўзбекистоннинг фидойи айоллари), 1 китоб. – Т.: “ Шарқ ” нашриёт Матба акцидорлик компанияси бош тахририяти, 2005. 293-бет
8. Ахмедова, Х. О. Развитие женского спорта в Узбекистане // Молодой ученый. - 2015. - № 1 (81). - С. 434-437.